

MEGAKADÁSJELENSÉGEK 40 ÉVVEL EZEDELŐTTI ÉS MAI BESZÉLŐK SPONTÁN BESZÉDÉBEN

Auszmann Anita

Bevezetés

A nyelv – ahogy a nyelvet használó társadalom is – folyamatosan változik (Bárczi et al. 1982; Wardhaugh 1995). A nyelvi módosulások koronként eltérő üteműek lehetnek: bizonyos időszakokban gyorsabban, máskor lassabban mennek végbe a változások (Kiss–Pusztai 2005). Ezeknek a változásoknak a nagy része sokszor a nyelvhasználók számára észrevétlen marad, ugyanis a hallgatók folyamatosan adaptálódnak a módosulásokhoz mind a beszédpercepció, mind beszédprodukción tekintetében (Ohala 2012). A hallgató a változatokat a beszédfeldolgozáson keresztül érzékeli és értékeli, majd a beszédprodukción keresztül történik meg az elfogadott nyelvi jelenség megerősítése (Ohala 2012). Ohala új szemléletet képvisel, ugyanis szerinte a változások a hallgató irányából indulnak el: vagyis a hallgató tévesen észlel bizonyos jelenségeket, aminek köszönhetően másképp interpretálja azokat, és ez indít el egy módosulási tendenciát. Tehát a nyelvi változások a beszédprodukción és a beszédmegértés kölcsönhatásában alakulnak ki. Ha egy adott jelenség egyre több beszélő beszédében megjelenik, és huzamosabb ideig meg is marad, akkor a változás bekövetkezik a beszédben (Crystal 1998). Ez tekinthető a nyelvi változás körfolyamatának.

A változás ugyanakkor a nyelv különböző szegmenseit érintheti. Legfeltűnőbb változásként a szókinccset (Libárdi 2001) és a kiejtést érintő változásokat szokták említeni (Crystal 1998). A hetvenes években (vö. Lindblom 1990) az artikulációs gazdaságosságra törekvésben látták a változás gyökerét. A tempógyorsulás maga is hatással van mind az ejtésre (artikuláció), mind a beszédészlelésre. Ugyanis minél gyorsabb a beszéd, annál több hiba következhet be nemcsak a produkciós, de a percepció folyamatok működésébe is. A nyelvhasználati változások tehát nemcsak a szókinccset és kiejtést érinthetik, hanem a beszédprodukciónban megjelenő egyéb jelenségeket is (Gósy–Gyarmathy 2008).

A beszédprodukción a beszédtervezési folyamatokkal indul, amelyről közvetett információhoz a megakadásjelenségeken keresztül juthatunk. A megakadásjelenségek a folyamatos beszédet megtörő jelenségek, amelyek az elhangzottak tartalmához nem járulnak hozzá (pl. Gósy 2004). A megakadások létrejöttének oka lehet egyfelől, hogy a beszélő bizonytalan abban, amit mondani szándékozik, másrészt folyamatosan igyekszik kontrollálni a közlé-

se tervezési, kivitelezési és artikulációs részfolyamatait. A megakadások két nagy csoportját szokták elkülöníteni: a bizonytalansági és a hiba típusú megakadásokat. A bizonytalansági megakadások közé sorolják a hezitálást, az ismétlést, a töltelékzót, a szünet a szóban jelenséget, a nyújtást, valamint az újraindítást. A hiba típusú megakadások pedig a malapropizmus, a grammatikai hiba, a kontamináció, a metatézis, az anticipáció, a perszeveráció, az egyszerű nyelvbtlás, a TOT-jelenség és a helyettesítés (Gyarmathy 2015). A megakadásjelenségek vizsgálata a nyelvi változás szempontjából azért különösen fontos, mert a bekövetkező módosulások előjelzői lehetnek (Gósy–Gyarmathy 2008).

Gósy és Gyarmathy (2008) kutatásukban két, időben egymástól körülbelül 60 év különbséggel rögzített adatbázis, a Hegedüs-archívum (Nikléczy–Horváth 2007) és a BEA adatbázis (Gósy et al. 2012) 28–28 beszélőjének spontán beszédét hasonlították össze mind a bizonytalanságból fakadó, mind a hiba típusú megakadásjelenségek szempontjából. Azt találták, hogy habár vannak olyan megakadástípusok (a töltelékzavak, a nyújtások és a szó belseji szünetek), amelyek hasonló arányban jelentek meg a két csoport esetében, összességében a mai beszélők spontán beszédét jóval nagyobb mértékben szakítják meg megakadásjelenségek, mint a régi beszélőkét. A BEA beszélőinek spontán beszédében közel háromszor annyi bizonytalanságot jelző típust adatoltak, mint a Hegedüs-archívum beszélőinél. Az archívumi adatközlők szinte nem hezitáltak és a mai beszélők közel ötször annyi ismétlést produkáltak, mint az archívumi beszélők. Továbbá szignifikáns különbséget találtak a hiba típusú megakadások esetében a két korpusz között: Mindez arra utal, hogy a mai beszélők a beszédprodukción több szintjén gyakrabban ütköznek nehézségekbe, és különböző stratégiával igyekeznek feloldani azokat. Eredményeik alapján azt a megállapítást tették, hogy a Hegedüs-archívum beszélői esetében főként a mentális lexikon aktiválásával hozhatók kapcsolatba a megakadásjelenségek, míg a mai beszélőknek mindenekelőtt az okozott gondot, hogy a gondolataikat megfelelő nyelvi formába öntsék (náluk a leggyakoribb megakadásjelenségek a grammatikai hibák, az anticipációk, valamint a hezitálás).

Kutatásunk célja egy, Gósy–Gyarmathy (2008) kutatásához hasonló, a megakadásjelenségeket összevető vizsgálat elvégzése az 1970–80-as években felvett Szalag-korpusz hanganyagán. Kérdésként merülhet fel, hogy egy, a beszédprodukción bekövetkező módosulás mennyi idő elteltével detektálható és tekintő nyelvi változásnak. A nyelv szinkron metszetét körülbelül harminc évben szokták meghatározni, hiszen ez az az időtávlat, amikor két nemzedék tagjai még rendszeres kommunikációt folytatnak egymással (Kiss–Pusztai 2005). Jelen kutatásunkban 40 év távlatában vizsgáljuk a spontán beszédben megjelenő megakadásokat, így valószínűsíthető, hogy lesznek adathozható különbségek a vizsgált paraméterekben. Választ keresünk arra, hogy a spontán beszédtervezés és kivitelezés folyamataiban igazolhatók-e eltérések a

negyven évvel ezelőtti és a mai beszélők között. Hipotéziseink szerint: (i) a mai beszélők esetében több bizonytalansági és hiba típusú megakadást adatlunk, mint a Szalag-korpusz beszélőinek spontán beszédében. (ii) A Szalag-korpusz beszélőinek esetében a leggyakoribb megakadástípus a töltelékszó, korábbi kutatások (pl. Gósy 2003) eredményei alapján a mai beszélők esetében pedig a hezitálás, vagyis a kitöltött szünetek használata.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

Kutatásunkban 12 férfi beszédét elemeztük. Az adatközlők felét a Szalag-korpuszból, másik felét a BEA adatbázisból (Gósy et al. 2012) választottuk ki. A Szalag-korpusz az 1970–80-as években, részben az MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Laboratóriumában stúdiókörülmények között felvett, különböző beszédstílusokat (spontán beszédet, felolvasást, valamint kérdésekre adott hosszabb-rövidebb válaszokat) tartalmazó hanganyagokból áll össze. A beszédanyagokat magnetofonszalagokra rögzítették, amelyeket kutatásunk első szakaszában a MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztályának munkatársa, Nikléczy Péter segítségével digitalizáltunk. A szalagokat Studer stúdiómagnetofonnal játszottuk le, amely a korabeli felvevők átlagsebességéhez képest gyorsabb felvételre volt képes (36 cm/s-os sebesség). Ez biztosította a felvételek jó minőségét és így az elemezhetőséget. A digitalizálást a Key Pentax által gyártott CSL 4500 (Computerized Speech Lab) típusú digitális hangelemző készülékkel, AD konverteren keresztül, 44 kHz /16 bit mintavételezési beállításokkal végeztük.

Adatközlőink életkorukat tekintve 41 és 47 év közöttiek voltak a felvételek készültkor, ennek megfelelően a vizsgált beszélők átlagos életkora 44 év. Az adatközlőket korban illesztettük, tehát mindkét csoportban volt 1-1 ugyanolyan életkorú személy. Minden adatközlő budapesti beszélő volt, tehát legalább öt éve életvitelszerűen a fővárosban élt. Az adatközlők általában a család, a munka és a hobbi témakörökről beszéltek. Összesen kb. 60 percnyi spontán beszédet elemeztük (1. táblázat). Korábbi, ugyanezen az anyagon végzett vizsgálatunk (Auszmann 2015) nem igazolt a beszéd- és az artikulációs tempó tekintetében eltérést a két adatközlői csoport spontán beszédében, tehát a megakadásjelenségekben esetlegesen tapasztalható különbségek okai közül kirázhatjuk a tempóbeli különbségeket.

1. táblázat: A Szalag-korpusz és a BEA adatbázis adatközlőinek beszédidőtartama

Adatközlők	Időtartam (perc)	
	Teljes	Átlag/fő
Szalag-korpusz	31,97	5,3
BEA adatbázis	27,12	4,5

A felvételeket beszédszakaszszinten, manuálisan annotáltuk a Praat 5.4 (Boersma–Weenink 2014) szoftver használatával. Egy beszédszakasz a beszélő által tartott (néma vagy kitöltött) szünettől szünetig tartott. Az adatokat szintén a Praatban írt szkript segítségével nyertük ki, majd ezt követően a következő paramétereket vizsgáltuk: a megakadásjelenségek típusa és darabszáma, a szerkesztési szakaszok hossza. A megakadásjelenségek meghatározása a hazai kutatásokban használt kategóriarendszer és definíció (vö. Gósy 2002, 2004; Bóna et al. 2009) szerint történt mindkét korpusz anyagán egy-egy esetben. A bizonytalansági megakadások közé szokás sorolni azokat a jelenségeket, amelyek a fogalmi és a nyelvi tervezés között fennálló nehézségek-ből adódnak. Ilyenkor a beszélő nem biztos abban, hogy milyen nyelvi formába önti a közölni kívánt tartalmat. A korpuszokban előforduló bizonytalansági megakadások a következők voltak: hezitálás (kitöltött szünet), ismétlés, töltelékszó, szünet a szóban, újraindítás. A néma szüneteket nem vontuk be a vizsgálatba, ugyanis a spontán beszédben funkciójukat tekintve sokfélék lehetnek (vö. Gyarmathy 2016). Töltelékszóként azonosítottuk a diszharmónia feloldását segítő szót vagy szókapcsolatot, amely a közlésbe tartalmilag nem illeszkedett bele. A hezitálás vagy kitöltött szünet jellemzően az *öö* formában valósult meg a vizsgált korpuszokban, de az elemzett spontánbeszéd-felvételeken ritkán a *mm*, *öm* változat is előfordult (vö. Horváth 2014). A szünet a szóban jelenséghez soroltuk mindazokat az eseteket, amikor a szó belsejében bárhol (akár morfémahatáron, vagy morfémán belül) szünetet tartott a beszélő. A hiba típusú megakadások azok, amikor a közlés nem a beszélő szándékának megfelelően alakult, ez a diszharmónia a nyelvi tervezéstől az artikulációs kivitelezésig tartó beszédprodukciós folyamat bármelyik pontján létrejöhetett. A hiba típusú megakadások közül a következőket produkálták az adatközlők: téves szótalálás, téves kezdés, grammatikai hiba, egyszerű nyelvbotlás. Grammatikai hibának tekintettük a köznyelvi, normatív morfológiai és szintaktikai jellemzőknek nem megfelelő szerkezeteket. Az egyszerű nyelvbotlásokhoz akkor soroltunk egy jelenséget, ha az az adott szövegkörnyezetből semmivel sem magyarázható, vagyis a megakadás pillanatnyi artikulációs zavar eredménye. A további szakirodalomban szereplő típusokra sem a bizonytalansági, sem a hiba típusú megakadások közül egyik általunk elemzett felvételen sem találtunk példát. A hiba típusú megakadásoknál megvizsgáltuk, hogy milyen arányban javították azokat a beszélők. Ahol megtörtént a javítás, ott megmértük a szerkesztési szakasz hosszát. A szerkesztési szakaszt a hiba (vagy később korigált elem) és a javítás között eltelt idővel azonosítottuk.

A kapott adatokon statisztikai elemzést [GLMM (általánosított lineáris kevert modell)] végeztünk az SPSS 23.0 szoftver segítségével 95%-os konfidenciaszinten.

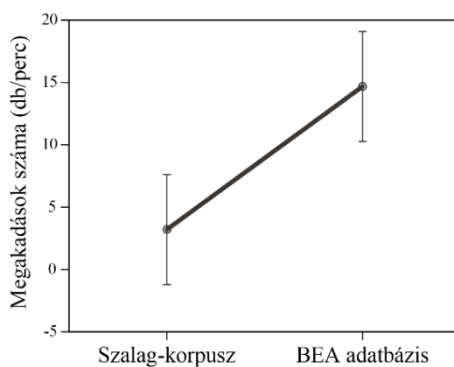
Eredmények

A Szalag-korpusz beszélőinek esetében összesen 108 db (átlagosan 3,4 db/perc), a BEA beszélőinél összesen 419 db (átlagosan 15,5 db/perc) megakadást adatoltunk.

Az adatokat két aspektusból elemeztük: először az elmúlt 40 évben végbemenő változásokat vázoltuk fel, amelyhez a két korpusz megakadásjelenségeit hasonlítottuk össze egymással. Majd az egyes korpuszok beszélőinek nyelvhasználati jellemzőit vizsgáltuk meg, amely során az adott korpuszokon belül vetettük össze az egyes beszélők adatait.

Bizonytalansági megakadások

A Szalag-korpusz beszélői átlagosan 3,2 db, a BEA adatbázis beszélői átlagosan 14,9 db bizonytalansági megakadást produkáltak percenként (1. ábra). A mai beszélők esetében tehát közel ötször több bizonytalanságot jelző megakadást találunk, mint a 40 évvel ezelőtti beszélőknél. A statisztikai vizsgálatok eredménye szerint a két korpusz között ez a különbség matematikailag igazolható [$F(1, 20) = 31,710$; $p < 0,05$]. Összehasonlításképp Gósy-Gyarmathy (2008) a Hegedűs-archívumban 2,72 db bizonytalansági megakadást adatolt percenként. Ez mutat valamiféle növekvő tendenciát az idő előrehaladtával, ugyanis a Hegedűs-archívum adatközlőjéhez képest valamivel több bizonytalansági megakadást találtunk a Szalag-korpusz beszélőinél (a két korpusz rögzítése között eltelt 30–40 év). Bár e között a két korpusz között messze nem olyan nagy a különbség, mint a Szalag-korpusz és a BEA adatbázis beszélői között.

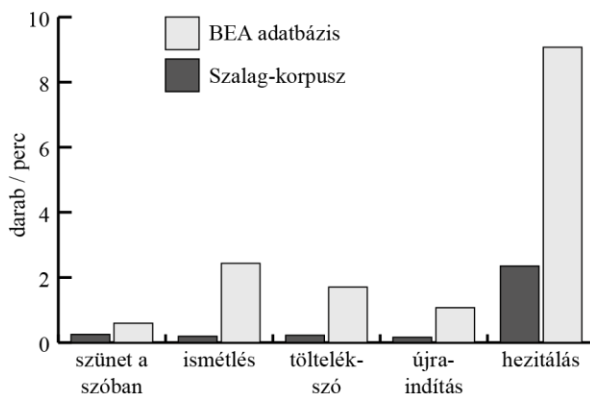

1. ábra

A bizonytalansági megakadások előfordulása a két korpuszban

A bizonytalansági megakadásokon belül vizsgálva az egyes típusok darabszámát (2. ábra) azt látjuk, hogy minden esetben a BEA adatbázis beszélőinél adatoltunk több megakadást a spontán beszédben. Mindkét korpusz beszélőinél a hezitálás volt a leggyakoribb bizonytalansági megakadás. A Szalag-

körpusz beszélőinél 2,35 db kitöltött szünetet adatoltunk percenként, amelyek átlagos időtartama 335 ms volt. A BEA adatbázis beszélői percenként 9,07 db kitöltött szünetet produkáltak, amelyeknek az átlagos időtartama 390 ms volt. A statisztikai vizsgálatok eredményei szerint a hezitálások időtartamában nincs szignifikáns különbség a két körpusz adatközlői között, de matematikailag igazolhatóan [$F(1, 9) = 7,339; p = 0,024$] több hezitálás jellemezte a BEA adatbázis adatközlőinek spontán megnyilatkozásait. Szignifikáns különbséget adatoltunk továbbá az ismétlések [$F(1, 20) = 31,710; p < 0,05$] és a töltelékszavak [$F(1, 20) = 31,710; p < 0,05$] tekintetében is. Ez a különbség már jelez bizonyos, a 40 év alatt lezajló nyelvhasználati változásokat.

2. ábra

A bizonytalansági megakadások típusainak előfordulása a két körpuszban

A 2. táblázatban példát adunk a Szalag-körpuszban és a BEA adatbázisban adatolt bizonytalansági megakadástípusokra. Mivel a második leggyakoribb bizonytalansági megakadástípus az ismétlés volt, ezért megvizsgáltuk, hogy az egyes körpuszokban milyen arányban jelent meg funkció és tartalmas szavakon. A Szalag-körpusz beszélőinek esetében az ismétlés 83,4%-ban funkciósztót és 16,6%-ban tartalmas szavakat érintett. A BEA adatbázis beszélői esetében is hasonlóképp alakult ennek az aránya: az esetek 86,4%-ban funkciósztót, 13,6%-ában tartalmas szót ismételték a beszélők. Nem várt eredmény, hogy a Szalag-körpusz 6 beszélőjéből csak ketten használtak töltelék-sztót mint időnyerési stratégiát. A leggyakrabban használt töltelék-sztó a *hát* (86%) volt, ezt a *tehát* (14%) követte. A BEA adatbázis minden beszélőjénél adatoltunk töltelék-sztót, és a leggyakrabban használt töltelék-sztók hasonlóan alakultak a Szalag-körpusz beszélőiéhez: a leggyakrabban a *hát* (60%) volt, ezt a *tehát* (22%) és az *ilyen* (11%) követte. A hezitálás rendszerint mindkét körpuszban az *őö* hangadással valósult meg.

2. táblázat: Példák a bizonytalansági megakadások típusaira (a □ a néma szünetet, az Ö és az M a kitöltött szüneteket jelöli)

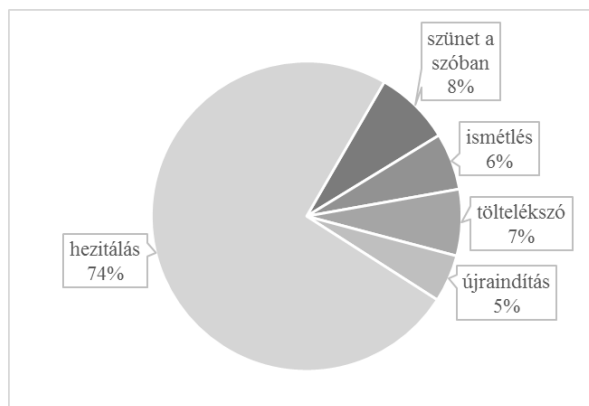
Megakadások típusai	Példák	
	Szalag-korpusz	BEA adatbázis
Szünet a szóban	hallgatója voltam gondonka tanszakon □ kilencszáz- □ -ötvenötben	de hétvé- □ -genként ilyen hosszabb kirándulásokat; beren- □ -dezéseket készítettünk
Ismétlés	aztán már □ már elkezdtem; tehát nem nem önálló osztály volt	dalok vagy vagy humorosabb operaszerepek
Töltelékszó	no hát talán furcsa	hát most nem tudom; tehát ilyen apróságok
Hezitálás	az egész középiskolai □ Ö oktatásnak az egyik gyenge pontja	amikor Ö körülbelül; három órát M kibírok
Újraindítás	a- aki éppen abban az időben; mégiscsak a m- mostani munkámhoz	magamban bízom a legleginkább; szerintem egy- egyenrangú módon csinálni

Megvizsgáltuk a bizonytalansági megakadások egyes korpuszokon belüli arányait is, vagyis az egyes megakadásjelenségek egymáshoz képesti előfordulását. Az egyes korpuszokban adatolt összes bizonytalansági megakadásjelenség előfordulását tekintettük 100%-nak.

A Szalag-korpuszban a hezitálás aránya volt a legnagyobb (3. ábra). Vagyis a 40 évvel ezelőtti beszélők jellemzően a kitöltött szüneteket alkalmazták a beszédtervezési nehézségeik feloldására. Szünet a szóban, töltelékszó, ismétlés és újraindítás közel azonos százalékban (mindegyik 10% alatti) fordult elő a spontán beszédükben mint időnyerési stratégia. Összehasonításképp Gósy–Gyarmathy (2008) elemzése alapján a Hegedűs-archívumban a legkisebb arányban a hezitálás fordult elő, míg legnagyobb arányban a töltelékszók használata. Ez az eredmény azt mutatja, hogy a Hegedűs-archívum és a Szalag-korpusz rögzítése között eltelt 30–40 év alatt is már végbement egy stratégiaváltás a spontán beszédben.

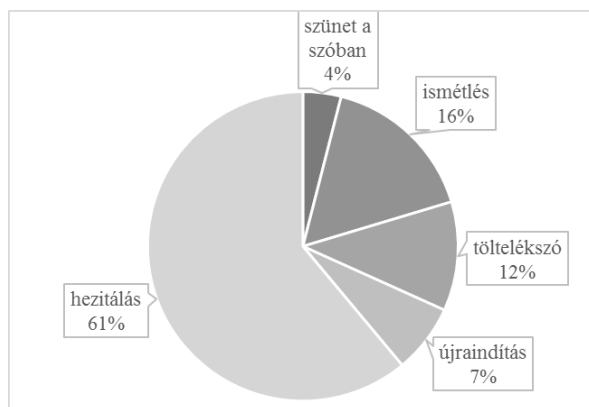
A BEA adatbázis beszélőinél a Szalag-korpusz adatközlőihez hasonlóan szintén a hezitálás fordult elő a legnagyobb arányban a bizonytalansági megakadások között (4. ábra). Tehát nem látunk jelentős különbséget a 40 évvel ezelőtti és a mai beszélők között abban, hogy hogyan igyekeznek a beszédtervezésben bekövetkező diszharmoniót feloldani. A bizonytalansági megakadások egymáshoz viszonyított aránya azonban változást mutat a két kor-

pusz között. A Szalag-korpuszhoz képest csökkent a hezitálások és nőtt az ismétlések és a töltelékszavak használatának aránya a BEA adatbázis adatközlőinek spontán beszédében. A szünet a szóban jelenség, ami a 40 évvel ezelőtti beszélőknél a második legnagyobb arányban előforduló megakadási jelenség volt, a mai beszélők esetében már a legritkábban megjelenő típus volt.

3. ábra

A Szalag-korpuszban előforduló bizonytalansági megakadási típusok aránya

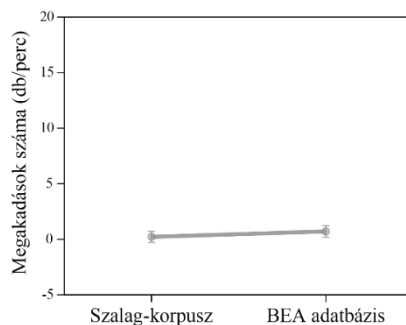

4. ábra

A BEA adatbázisban előforduló bizonytalansági megakadási típusok aránya

Hiba típusú megakadások

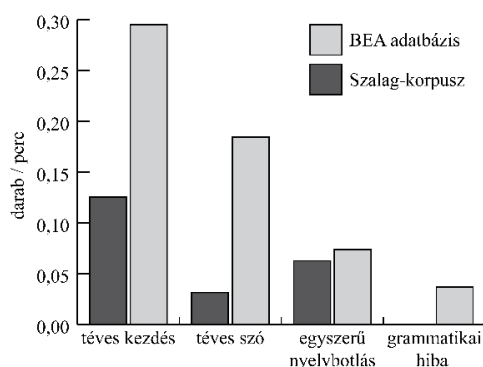
A bizonytalansági megakadásokhoz hasonlóan megvizsgáltuk a hiba típusú megakadásokat is. A Szalag-korpusz beszélőinek spontán beszédében átlagosan 0,2 db hiba típusú megakadást találtunk percenként, míg a BEA adatbázis beszélőinél átlagosan 0,6 db volt adatolható percenként (5. ábra). A statisztikai elemzés szerint nincs különbség a két korpusz között a hiba típusú megakadások számát tekintve. Összehasonlítva Gósy-Gyarmathy (2008) eredményeivel a Hegedűs-archívumban mindkét általunk vizsgált adatközlői csoportnál több, 0,74 db hiba típusú megakadást adatoltak percenként.

5. ábra

A hiba típusú megakadások előfordulása a két korpuszban

A hiba típusú megakadások részletes vizsgálatából kiderül, hogy a mai adatközlőknél többféle hiba típusú megakadást adatoltunk, mint a 40 évvel ezelőtti adatközlők spontán beszédében (6. ábra). A Szalag-korpuszban egyáltalán nem adatoltunk grammatikai hibát.

6. ábra

A hiba típusú megakadások típusainak előfordulása a két korpuszban

A 3. táblázatban példákat adunk a Szalag-korpuszban és a BEA adatbázisban adatolt hiba típusú megakadásokra.

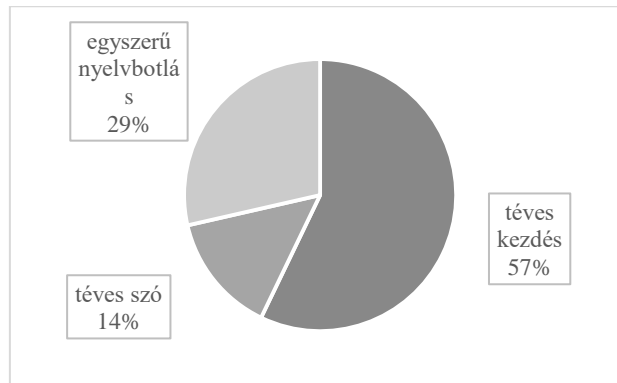
3. táblázat: Példák a hiba típusú megakadásokra
(a □ a néma szünetet jelöli)

Megakadások típusai	Példák	
	Szalag-korpusz	BEA adatbázis
Téves kezdés	i- □ megtartva az eredeti fordítást	nem egy ügyfélle- ügyfelekkel kapcsolatos munka
Téves szó	nem azzal volt adva hogy két nyelvű környezet- vagy háromnyelvű környezetben □ hanem	sok több az elhízott gyerekek
Grammatikai hiba	–	ide jövő hanganyagoktól hang □ anyagokon keresztül a liftalkatrészekig
Egyszerű nyelvbtlás	közösségi munkában vettem részt és vesek veszek részt	mert tőlünk tőlünk bérlí

A statisztikai elemzés szerint szignifikánsan [$F(1, 20) = 31,710$; $p < 0,05$] több bizonytalansági megakadást produkáltak az adatközlők, mint hiba típusú megakadást. A Szalag-korpuszon belül nem találtunk szignifikáns különbséget a megakadások két nagy típusa között, de a BEA adatbázison belül szignifikánsan [$F(1, 20) = 13,315$; $p = 0,002$] több bizonytalansági megakadást adatoltunk, mint hiba típusút.

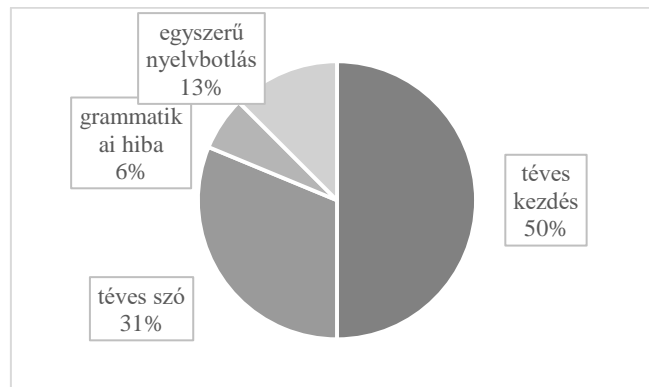
Megvizsgáltuk a hiba típusú megakadások egyes korpuszokon belüli arányait is (7. ábra). A Szalag-korpusz beszélőinél legnagyobb arányban a téves kezdések valósultak meg, majd szintén viszonylag nagy arányban fordultak elő egyszerű nyelvbtlások is. Jóval kisebb arányban jelentek meg a téves szavak. A hibák típusa arra enged következtetni, hogy a lexikális hozzáférési folyamatba csúszott legtöbbször hiba a régi beszélőknél.

A Szalag-korpuszhoz hasonlóan ugyan legnagyobb arányban a BEA adatbázis beszélőinél is a téves kezdés jelent meg, de a 40 évvel ezelőtti adatközlőkhöz képest valamivel kisebb arányban (8. ábra). Ezzel szemben a mai beszélőknél majdnem kétszer annyi téves szó jelent meg.

7. ábra

A hiba típusú megakadások aránya a Szalag-korpuszban

8. ábra

A hiba típusú megakadások aránya a BEA adatbázisban

Egyéni különbségek

Megvizsgáltuk, hogy az egyes adatközlők spontán beszédében a különböző bizonytalansági megakadások milyen arányban fordultak elő (4. táblázat). Ez rávilágít arra, hogy milyen egyéni különbségek vannak a beszédtervezésben fennálló nehézségek feloldásában. A legszembetűnőbb, hogy a Szalag-korpusz 6. beszélője egyetlen bizonytalansági megakadást sem produkált spontán beszédben. Megfigyelhető továbbá, hogy a Szalag-korpusz 4. beszélője többször hezitált, mint a korpusz többi beszélője. A BEA adatbázis 3. beszélőjénél az adatbázis többi beszélőjéhez képest minden megakadástípusból kevesebbet találtunk. A BEA adatbázis 5. beszélőjénél nagy számban adatoltunk töltelékszavakat és szünetet a szóban, de ritkábban alkalmazta az ismét-

lést vagy az újraindítást mint időnyerési stratégiát. Szemben a BEA adatbázis 4. vagy 6. beszélőjével, akiknél töltelékszót alig találtunk, de akiknél gyakoriak voltak az ismétlések. Az adatokból jól látszik tehát, hogy nagy egyéni különbségek vannak, ami arra mutat rá, hogy az egyes adatközlők különböző stratégiákat alkalmaznak a spontán beszéd során fellépő diszharmonia feloldására (Gyarmathy 2007; Beke et al. 2014).

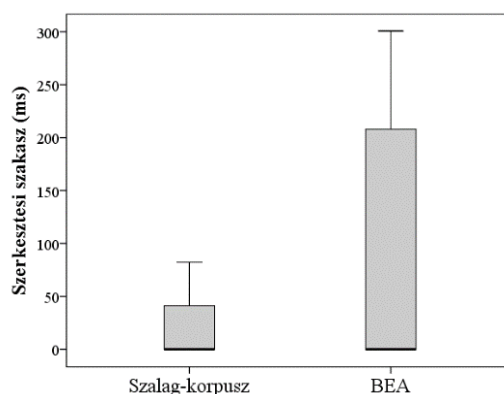
4. táblázat: Egyéni különbségek a spontán beszédben megjelenő megakadásjelenségekben

Adatközlők	Megakadásjelenségek típusai (db/perc)					
	Hezitálás	Töltelékszó	Ismétlés	Szünet a szóban	Újraindítás	
Szalag-korpusz	1	2,2	0	0	0,8	0
	2	1,7	0	0	0,2	0
	3	1,2	0	0,6	0,2	0,2
	4	6,4	0,4	0,2	0,2	0,2
	5	2,9	1,0	0,4	0,2	0,6
	6	0	0	0	0	0
BEA adatbázis	1	7,2	1,8	1,1	0,4	1,1
	2	12,9	1,7	2,3	0,2	2,1
	3	2,3	0,2	0,2	0	0,8
	4	14,3	0,6	4,3	0	1,2
	5	10,6	5,3	1,5	2,9	0,7
	6	5,8	0,9	4,9	0,2	0,5

Szerkesztési szakaszok

Az elemzett spontánbeszéd-felvételeken a hiba típusú megakadásokat minden esetben javították az adatközlők mindkét korpuszban. Spontán beszédben jellemzően a megakadások közel felét szokták csak javítani a beszélők (Gyarmathy 2015). Azért lehetséges azonban, hogy kutatásunkban 100%-os volt a javítások aránya, mert kis számban fordultak elő a hibák, és ezek könnyen felismerhetőek voltak.

A statisztikai elemzés szerint a mai beszélőknek szignifikánsan ($p < 0,05$) hosszabb időre volt szükségük a hibák javítására, mint a 40 évvel ezelőttieknek (9. ábra). Ez azzal magyarázható, hogy a mai beszélők esetében többféle hiba típusú megakadást adatoltunk, amelyek a grammatikai tervezéssel és a mentális lexikon aktiválásával is összefüggésbe hozhatók, továbbá a téves szótalálás gyakoribb volt esetükben, mint a 40 évvel ezelőtti beszélőknél, vagyis a beszédprodukciónak során bekövetkezett hibát eleve később detektálták.

9. ábra

A szerkesztési szakaszok hossza a két korpuszban

Következtetések

Kutatásunkban a megakadást jelenségeket vizsgáltuk 40 év távlatában, az 1970–80-as években rögzített Szalag-korpusz és a mai beszélőkkel készített BEA adatbázis spontán beszéd felvételei alapján. Azt feltételeztük, hogy ez az időintervallum elegendő ahhoz, hogy a megakadást jelenségek tekintetében különbségeket detektáljunk, amin keresztül képet kaphatunk a rejtett beszédtervezési folyamatokról, illetve az azokban bekövetkező változásokról. Mivel a két minta viszonylag kicsi (összesen 12 beszélő), így a kapott eredményekből csak óvatos következtetéseket vonhatunk le.

Hipotéziseink részben igazolódtak. Az adatok alapján elmondható, hogy a mai beszélők esetében jóval több megakadást adatoltunk, mint a Szalag-korpusz beszélőinek spontán beszédében. A megakadást jelenségek közül is a bizonytalansági megakadástok száma nőtt meg nagymértékben, ami arra enged következtetni, hogy a mai beszélők a felgyorsult információközlés igénye, illetve a több feladat közötti gyors figyelmifókusz-váltások szükségessége miatt gyakrabban ütköznek beszédtervezési nehézségekbe, mint a 40 évvel ezelőtti beszélők.

Nem igazolódtott az a felvetésünk, hogy a Hegedűs-archívumhoz hasonlóan a Szalag-korpuszban is a töltelék szavak jelennek meg leggyakrabban a megakadást jelenségek közül. Ugyanis a mai beszélőkhöz hasonlóan legnagyobb arányban hezitálást adatoltunk a 40 évvel ezelőtti adatközlők spontán beszédében is.

Mindkét korpusz beszélői a leggyakrabban a lexikális hozzáférés nehézségével küzdenek. Magának a megakadást típusoknak a mintázatában ugyan nem látunk jelentős különbséget a két korpusz beszélői között, de a típusok megjelenésének arányában mutatkoznak bizonyos módosulások.

Az adatok alapján továbbá elmondható, hogy az egyes adatközlők korpusztól függetlenül különböző stratégiákat alkalmaznak a beszédprodukciónak során fellépő diszharmónia feloldására.

Irodalom

- Auszmann Anita 2015. A spontán beszéd időviszonyai 40 évvel ezelőtti és mai beszélőknél. In Gósy Mária (szerk.): *Diszharmóniás jelenségek a beszédben*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 219–234.
- Bárcezi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1982. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Beke András – Gósy Mária – Horváth Viktória – Gyarmathy Dorottya – Neuberger Tilda 2014. Disfluencies in spontaneous narratives and conversations in Hungarian. In Fuchs, Susanne – Grice, Martine – Hermes, Anne – Lancia, Leonardo – Mücke, Doris (eds.): *Proceedings of the 10th International Seminar on Speech Production (ISSP)*. Köln, Németország. 29–32.
- Boersma, Paul – Weenink, David 2014. Praat: Doing phonetics by computer. [Computer program] (Version 5.4.) <http://www.praat.org/> (A letöltés ideje: 2014. október 1.)
- Bóna Judit – Gósy Mária – Grácsi Tekla Etelka – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Imre Angéla – Markó Alexandra – Neuberger Tilda szerk. 2009. „Nyelvbontás”-korpusz. *Beszéd kutatás 2009*. 252–267.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 126/2. 192–204.
- Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127. 257–277.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya 2008. Nyelvhasználati változás. *Magyar Nyelvőr* 132. 206–222.
- Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Grácsi Tekla Etelka – Beke András – Neuberger Tilda – Nikléczy Péter 2012. BEA: Beszélt nyelvi adatbázis. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–24.
- Gyarmathy Dorottya 2007. A beszédpercepció és beszédprodukciónak összefüggései a megakadásjelenségek tükrében. In Heltai Pál (szerk.): *Nyelvi modernizáció: Szaknyelv, fordítás, terminológia: MANYE XVI*. MANYE – Szent István Egyetem, Pécs – Gödöllő. 449–455.
- Gyarmathy Dorottya 2015. Diszharmóniás jelenségek, megakadások a beszédben. In Gósy Mária (szerk.): *Diszharmóniás jelenségek a beszédben*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 9–47.
- Gyarmathy Dorottya 2016. *A néma szünetek funkciói a spontán beszédben*. Előadás. 18. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi.
- Horváth Viktória 2014. *Hezitációs jelenségek a magyar beszédben*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Libárdi Péter 2001. A nyelvi változás tükröződése az egyén mentális lexikonában. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1. 39–9.

- Lindblom, Björn 1990. Explaining phonetic variation: A sketch of the H&H theory. In: *Speech production and speech modelling*. Springer Netherlands. 403-439.
- Nikléczy Péter – Horváth Viktória 2007. Nyelvjárási hangarchívum az interneten. *Beszédkutatás 2007*. 173–177.
- Ohala, John J. 2012. The listener as a source of sound change (perception, production, and social factors). In Solé, Maria-Josep - Recasens, Daniel (eds.): *The initiation of sound change*. John Benjamins, Amsterdam. 21–36.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.

A kutatás az OTKA 108762. számú pályázat támogatásával készült.

Disfluencies in spontaneous speech today and 40 years ago

As the society, language itself is changing continuously. It affects not only the speech production but also the speech planning. Dysharmony in speech planning processes may appear on the surface in terms of disfluencies. The aim of the present research was to carry out a comparative study using Szalag corpus (collection of speech materials produced in 70s of the last century) on the one hand, and BEA spontaneous speech database (containing speech materials of speakers living today), on the other. Results show that disfluencies like repetitions, filled pauses, restarts were significantly more frequent in spontaneous utterances of speakers that live today as opposed to those who lived 40 years ago. Our findings seem to highlight the factors, that are responsible for the speech planning difficulties of speakers living today, like the frequent demand of fast disclosure of information.